

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:4. 2006

ÖVERSIKT

Nya plogfåror i agrarforskningen

Av Johan Eellend, Fredrik Eriksson, Anu Mai Köll & Piotr Wawrzeniuk¹

Olof Brandesten, *Lantbrukarnas organisationer. Agrart och kooperativt 1830–1930*, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm 2005. 488 s.

Tom Brass, *Peasants, populism and postmodernism. The return of the agrarian myth*, Frank Cass, London 2000. 380 s.

Yannis Kotsonis, *Making peasants backward. Agricultural cooperatives and the agrarian question in Russia 1861–1914*, St. Martin's Press, New York 1999. 245 s.

Eduard Kubů & Helga Schultz (red), *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten*, Wissenschaftsverlag, Prag & Berlin 2004. 279 s.

Judith Pallot (red) *Transforming peasants. Society, state and the peasantry 1861–1930*, Macmillan Press, Basingstoke 1998. 264 s.

Reine Rydén (red), *Jordbrukarnas kooperativa föreningar och intresseorganisationer i ett historiskt perspektiv*, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm 2004. 352 s.

Teodor Shanin, *Defining peasants. Essays concerning rural societies, ex-polar economies, and learning from them in the contemporary world*, Basil Blackwell, Cambridge & Oxford 1990. 348 s.

Keely Stauter Halsted, *The nation in the village. The genesis of peasant national identity in Austrian Poland, 1848–1914*, Cornell university press, Ithaca & London 2004 (2001). 272 s.

Agrarforskningen har rört sig framåt genom intensiva perioder av debatt och publicering, följda av tystnad. Från slutet av 1800-talet fram till andra

1. Författarna ingår i projektet "Agrar förändring och ideologisk formering. Kooperation och medborgarskap i Östersjöområdet 1880–1939", vid Centre for Baltic and East European Studies (CBEEES), Södertörns högskola.

världskriget präglades diskussionen av bondefrigörelsen i Öst- och Centraleuropa och av familjejordbrukets motståndskraft mot stordrift. Den diskussionen fördes till stor del inom den politiska vänstern – revisionister mot ortodoxa socialdemokrater i Tyskland, socialrevolutionärer och bondevänner mot bolsjeviker i Ryssland.

Därefter var det rätt tyst fram till 1960-talet, då en ny intensiv diskussion bröt ut i samband med avkoloniseringen av i huvudsak agrara ekonomier. Vilken väg till modernisering skulle bönderna i Asien, Afrika och Latinamerika välja? Erfarenheterna från den europeiska diskussionen plockades fram igen genom antropologen Eric Wolf och sociologen Teodor Shanin, som båda starkt hävdade bondejordbrukets arteenhet som produktionsform och social organisation. De introducerade den ryske jordbrukssociologen Aleksandr Vasilevic Chayanov för en ny generation och hans huvudarbete översattes till engelska 1966 med titeln *Theory of peasant economy*. Denna utvecklings-teoretiska diskussion gav också impulser till historiskt studium av de europeiska agrarsamhällenas anpassning till marknadsekonomi. Särskilt studerades förhållandet mellan elit och bönder, ofta i termer av klasskamp. Även i Sverige var den historiska agrarforskningen stark under några decennier efter 1968, för att därefter reduceras till en undanskymd tillvaro, precis som på andra håll i Europa.

Öst- och Centraleuropa har efter kommunismens sammanbrott 1989 på nytt ställts inför frågan hur jordbruket skall organiseras och i samband med detta blickar man tillbaka på perioden före kommunismen. Chayanov, som arresterades i Sovjetunionen i samband med jordbrukets kollektivisering 1929 och dog i fångläger, rehabiliterades officiellt före Sovjetunionens kollaps. Teodor Shanin, tidigare verksam som agrarsociolog i Manchester, flyttade till Ryssland och är i dag rektor för Moscow School of Social and Economic Sciences. Dessa två markerar en kontinuitet i den agrarteoretiska och agrarhistoriska diskussionen, där jordbrukets arteenhet fortfarande är en grundbult.

Vår litteraturöversikt avser att belysa ett nytt tema som tagits upp på flera håll: den kooperativa organiseringen och den sociala differentieringens roll inom den. Diskussionen har å ena sidan gällt de Öst- och Centraleuropeiska historiska erfarenheterna, å andra sidan Kooperationens historia i Norden. Men är det helt olika saker? Oss förefaller det som att tiden är inne för att börja jämföra och också upptäcka likheter mellan det vi kallat Västeuropa och det forna östblocket. Vi tror att de historiska likheterna är många

och har därför valt att läsa om Östersjöregionen tvärs över denna historiska gräns från andra världskriget.

En första likhet är att producentkooperationen växte lavinartat i jordbruket över stora delar av Europa under ungefär samma period i slutet av 1800- och början av 1900-talet. Den var väl anpassad till jordbrukets specifika förutsättningar. Kooperationen innehöll i sig ett slags moral och en utopi om ett jämlikt samhälle med ekonomisk demokrati och decentraliserat beslutsfattande, och den gav producenterna en hög grad av kontroll över marknadsrelationerna. Men detta jämställda samhälle tycks samtidigt ha varit exkluderande; kvinnorna och de egendomslösa fick sällan plats.

Klasskampen utgör inte längre en tolkningsram i den nyare litteraturen, men samtidigt förefaller det som om uppfattningen om det enhetliga agrarsamhället står på tur att revideras. En fråga som aktualiserats är om kooperativen, på samma sätt som arbetarrörelsens organisationer, var en grogrund för internt framväxande eliter och om i så fall differentieringen ledde till sociala skillnader och motsättningar. Går det att formulera analysen av kooperativen som en dikotomi mellan initiativ nedifrån eller uppifrån, eller borde temat problematiseras mer?

Kooperationen i Norden

Den nordiska Kooperationen har vanligtvis betraktats som ett tydligt prov på organisering nedifrån och där initiativet kommit från böndernas/producenternas sida. När man talar om Kooperationshistoria i Norden, och även generellt, framstår Danmark som det viktigaste exemplet. Danmark gav inspiration åt många jordbrukskooperatörer omkring sekelskiftet 1900. Detta har också inneburit att dansk Kooperationshistoria intagit en särställning och den svenska forskningen har stått i skuggan av den omfattande danska. Forskningen om Kooperationshistoria i Sverige har dock begåvats med två aktuella verk: Olof Brandestens *Lantbrukarnas organisationer – agrart och kooperativ 1830–1930* och antologin *Jordbrukarnas kooperativa föreningar och intresseorganisationer i ett historiskt perspektiv* under redaktion av Reine Rydén.

Brandesten har, förutom en deskriptiv grundinställning, valt en teoretisk utgångspunkt i innovationsspridningsprocesser. Således fokuserar hans studie hur kooperativa idéer spridits i det agrara samhället. Som komplement försöker man definiera den kooperativa utvecklingen utifrån begreppen nedifrån (*bottom-up*) och uppifrån (*top-down*). I verket koncentrerar han sig i hög grad på den tidigaste perioden och framställningen hanterar primärt den

ideologiska debatten om Kooperation från 1830-talet till 1890-talet. Slutsatsen av Brandestens omfattande studie är att informations spridningen om kooperativa organisationsformer led av flera brister. Inte minst fanns det en misstänksamhet mot Kooperationstanken hos flera agrara aktörer. Detta gällde primärt centrala organisationer som Lantbruksakademien och hushållningssällskapen.² Storbönderna, som dominerade sällskapen, var ofta skeptiska mot kooperativa idéer. Trots denna misstro var det ändå ofta just de centrala aktörerna som spred upplysningstankar och litteratur om Kooperation, inte minst på mejeriområdet.

På det kooperativa planet i Sverige skedde heller inte mycket under perioden fram till mitten av 1890-talet. Det var dock stora variationer mellan olika landsdelar och mellan olika agrara sektorer. Exempelvis fanns tjur- och avelsföreningar med kooperativa inslag redan under 1840-talet. Brandesten visar också på förekomsten av norrländska mejerier med kooperativ karaktär (även om det inte var renodlade andelsmejerier) redan på 1860-talet.³

Det mest intressanta i Brandestens studie är dock brytningen mellan misstänksamhet och informationsinsatser hos den agrara eliten gällande kooperativa idéer. Samtidigt lämnas flera exempel på enskilda individer vars insatser bidrog till att skapa effektiva ekonomiska samverkansformer. Han problematiserar därmed sitt begreppspar uppifrån/nedifrån och tycks mena att både motstånd och informations spridning emanerade uppifrån.

Antologin *Jordbrukets kooperativa föreningar* har flera olika komponenter och inte minst en stark nordisk prägel. En viktig synpunkt som lyfts fram är att de nordiska kooperativa organisationerna i stora drag följt samma utvecklingsprocess och med ungefär samma periodisering.⁴ Detta är en intressant iakttagelse med tanke på att Danmark alltid lyfts fram som ett särpräglat exempel. Ytterligare ett intressant fenomen som kopplats Danmark är tillkomsten av tidiga lantbruksrörelser, som dock hade ett bredare intresseom-

2. Olof Brandesten, *Lantbrukarnas organisationer. Agrart och kooperativt 1830–1930*, Stockholm 2005, s 79ff. Brandestens bok liknar en syntes och stora delar av framställningen bygger på tidigare forskning. Se exv Jan Stattin, *Hushållningssällskapen och agrarsamhällets förändring – utveckling och verksamhet under 1800-talets första hälft*, Uppsala 1980; Erik Kempe, *Studier angående de svenska hushållningssällskapen. Med särskild hänsyn till ett århundrades förvaltningspolitik på lantbrukets område*, Uppsala 1923; Sven Lundkvist, *Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920*, Stockholm 1977. Brandesten baserar också mycket av sitt arbete på studier genomförda av Herman Juhlin-Dannfelt.

3. Brandesten 2005, s 92, 206f.

4. Flemming Just, "Nordisk jordbrukskooperation. En komparation af institutionel udvikling", i Reine Rydén (red), *Jordbrukarnas kooperativa föreningar och intresseorganisationer i ett historiskt perspektiv*, Stockholm 2004, s 25.

råde än att främja lantbruket. Dessa sammanslutningar dominerades av godsägare, storjordbrukare och borgerskap och de betecknade sig som patriotiska sällskap.⁵ Återigen visar det sig finnas likheter med övriga Norden och samspelet mellan patriotiska och konservativa politiska kretsar å ena sidan och landsbygdens eliter å den andra. Det finns överensstämmelser med svenska lantmannaföreningar och också med hushållningssällskapen. De patriotiska och nationellt sinnade lantmannaorganisationerna kunde dock ha olika karaktär. I vissa agrara kretsar fanns en mistrogen inställning till kapitalism och industrialism, som ansågs hota den agrara kulturen. I andra kretsar sågs däremot mekanisering och agrarekonomisk utveckling som räddningen för den agrara näringen.

I den allra nyaste litteraturen kommer uppifrån-perspektivet därmed att på ett tydligare sätt än tidigare ingå i beskrivningarna av den nordiska lantbrukskooperationen.

Kooperationen som överhetens verktyg

I historieskrivningen om Ryssland före revolutionen är uppifrån-perspektivet mer etablerat. I *Making peasants backward* utsätter Yannis Kotsonis de "stora reformerna", och särskilt den kooperativa rörelsens expansion i Ryssland före revolutionen, för en kritisk granskning. I centrum för analysen står statens och elitens syn på bönderna. Studien genomförs i tre kronologiska steg, från böndernas emancipation till finansministrarna Wittes (1895–1904) och Stolypins (1906–1914) olika reformförsök. Reformernas intentioner skiftade över åren. Medan Wittes avsikt var att skapa social stabilitet och en modernisering på bred front, strävade Stolypin efter att stödja de större och redan bärkraftiga jordbruken. Kotsonis undersöker hur reformerna genomfördes på lokal nivå och lägger stor vikt vid att studera de agronomer och instruktörer som var satta implementera reformerna. Som titeln antyder menar dock Kotsonis att dessa snarare tjänade till att stjälpa än att hjälpa bönderna. Det främsta skälet var att så gott som samtliga aktörer, från departement till jordbruksinstruktörer, betraktade bönderna som initiativlösa och obildbara. I stället för att utbilda bönderna strävade man efter att skydda dem mot marknaden och för mycket kunskap, med följden att kooperativen bildades och drevs av instruktörer i stället för av bönderna själva.

5. Erik Helmer Pedersen, "De danske landbrugsorganisationers historie 1830–2001", i Rydén (red) 2005, s 29.

Kotsonis menar att den ryska elitens syn på bonden skilde sig betydligt från den som fanns i Östeuropa och de icke-ryska delarna av tsarväldet. Medan man överallt annars strävade efter att i nationens namn göra bönderna till medborgare bedömdes en sådan utveckling som omöjlig i Ryssland. Bönderna försågs visserligen med ett civilt medborgarskap men deras politiska och ekonomiska medborgarskap kringkars effektivt. Samtidigt är det inte svårt att se hur bilden av bonden kunde fortleva genom åren. Kotsonis ger många exempel på hur bönder satte sprätt på kooperativens pengar genom att låna av kreditkooperativen utan säkerhet eller genom att dela upp de gemensamma tillgångarna.

Men i dessa exempel visar sig också Kotsonis' svaghet. Liksom den ryska statsmakten betraktar han bönderna som en tyst och obildbar massa. De intellektuella tankarna bakom reformerna och instruktörerna som skulle implementera dem undersöks noga medan böndernas egna reformsträvanden helt förbises. Kotsonis' val av exempel är både intressant och provocativt. Tidigare har just den jordbrukskooperativa rörelsen ansetts vara den som givit bönderna störst delaktighet och fungerat starkt emancipatoriskt. Han bortser dock från de många exempel i det ryska imperiet där Kooperationen stödde böndernas ekonomiska utveckling. På så sätt kan den negativa tonen i bokens titel ifrågasättas. Det ryska agrarsamhället var under 1800-talets andra hälft inne i en stark utvecklingsfas och frågan är om reformerna verkligen bidrog till att ytterligare försämma böndernas situation, eller om de inte snarare var fast i underutveckling trots dessa – *keeping backward* i stället för *making backward*.

Etnisk kamp om kooperativen

En aspekt som också belyses i den nyare litteraturen, mer precist den efter 1989, är Kooperationens roll i etniskt blandade samhällen. I förstone förefaller detta vara ett specifikt Öst- och Centraleuropeiskt problem, men det visar sig vara precis lika aktuellt i förhållandet mellan finska och finlandssvenska kooperativ, även om problematiken sällan fokuserats.

Den inre sammanhållningen kunde vändas mot andra etniska grupper och få en exkluderande lika väl som inkluderande kraft. På många håll utspelades en etnisk kamp inom den kooperativa rörelsen. Den hade en delvis annan karaktär än de sociala motsättningarna, men kan inte egentligen skiljas från dessa eftersom etnicitet och social status var så nära förbundna med varandra i de allra flesta fall. Dessutom ägde en dramatisk förändring av förhål-

landet mellan social status och etnicitet rum i och med slutet på första världskriget, i Finland såväl som i hela Öst- och Centraleuropa. Underordnade etniska minoriteter blev i några fall styrande majoritetsfolk, medan andra grupper fortsatte som minoriteter under en ny, ofta mer nationalistiskt inriktad majoritet. Relationer som innehöll både sociala och etniska aspekter kom i allt större utsträckning att diskuteras i termer av etnicitet.

De centraleuropeiska kooperativen har av den tyske historikern Torsten Lorenz beskrivits som ett instrument för socioekonomisk modernisering som ofta var riktat mot den gällande ordningen. Deras övergripande mål var att bekämpa socioekonomiskt eller etniskt grundad underordning. Från att ursprungligen ha siktat på att samla de småproducenter inom jordbruket som hotades av marginalisering, kom kooperativen i tilltagande grad att bli ett verktyg i händerna på de nationella rörelserna, som snabbt insåg deras potential.⁶ Enligt Lorenz kunde Kooperationen erbjuda arbetstillfällen för den minoritetsintelligentia som inte kunde få anställning inom den statliga sektorn på grund av sin etniska börd. Uppmaningen ”var och en till sitt” instruerade ens etniska likar att endast sälja till och handla av privata företag eller kooperativ som ägdes av den egna befolkningsgruppen.⁷ Torsten Lorenz tecknar en brännande konflikt mellan staten, majoritetsbefolkningen och minoriteterna under mellankrigstiden. Inom kooperativväsendet utkämpades flera konflikter med nationalistiska undertoner och med påföljande ekonomisk och politisk-kulturell massmobilisering.⁸

Galizien kan användas som ett exempel på detta. Det hade varit en provins i den österrikiska delen av Habsburg-väldet och med ukrainska, judiska och polska grupper som levde sida vid sida. Den nationella rörelsen påverkade alla dessa grupper. Den ukrainska och polska nationella rörelsen på landsbygden växte fram genom ett nätverk av läseklubbar, nykterhetsföreningar och andra nationellt sinnade organisationer. Läseklubbarna och den nationellt sinnade rurala pressen kom att forma mångas åsikter och en ny offentlig sfär

6. Torsten Lorenz, ”Genossenschaften im Nationalitätenkampf”, i Eduard Kubů & Helga Schultz (red), *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischen Eliten*, Prag & Berlin 2004, s 124f.

7. Jaroslav Moklak, ”The Ukrainian cooperative movement in the second Polish republic. A contribution to the history of economic nationalism and national minorities”, i Torsten Lorenz (red), *Cooperatives in ethnic struggles. Eastern Europe from the late 19th until the mid 20th century*, Berlin 2005, s 319; Schultz, ”Wirtschaftsnationalismus”, i Kubů & Schultz 2004, s 27f. Fenomenets spridning och universalitet bland kooperativrörelser understryks av att slagordet existerade på flera språk – tyska, tjeckiska, ukrainska etc.

8. Lorenz 2004, s 125f.

skapades. Inom denna byggdes en känsla av större övergripande gemenskap upp samtidigt som de medvetna läsarna påverkades och drogs med i en sorts tävlan mellan byar när det gällde upplysthet och framsteg.⁹ En ny rural, nationalistisk elit började ta form och de bönder som regelbundet läste den nationella pressen framhölls som "upplysta". De som engagerade sig i den nationalistiska rörelsen och var entusiastiska besökare av läseklubbar satt dock sällan i maktpositioner i byarna. I lokalvalen, däremot, röstades ofta äldre, relativt välbesuttna och konservativt sinnade män fram som byledare. Ofta var dessa ovänligt inställda mot den nationella rörelsen och läseklubbarnas verksamhet.¹⁰

Kooperationen inlemmades tidigt i den nationella rörelsen. De lokala aktivisterna engagerade sig i Kooperationens utbyggnad allteftersom stödet för det nationella som en övergripande gemenskap ökade. Keely Stauter Halsted beskriver i *The nation in the village. The genesis of peasant national identity in Austrian Poland 1848–1914* den polska nationalistiska rörelsen som växte fram bland Galiziens bönder. Den tycks ha varit snarlik och simultan med den ukrainska nationaliströrelsen i samma region som tidigare beskrivits av John-Paul Himka.¹¹ Nyttan av det gemensamma eller åtminstone etniskt "korrekta" (absolut inte judiskt eller polskt ägda) företaget skulle vara framträdande och uppenbar för alla. Vid tiden för det första världskriget fanns det en bred och dynamisk ukrainsk kooperativ rörelse i östra Galizien, där ukrainarna utgjorde en kompakt majoritet av befolkningen.¹²

Efter andra världskriget kom Galizien att uppgå i det pånyttfödda Polen. Den polska gruppen blev därmed statsbärande majoritetsbefolkning medan övriga etniska grupper förblev minoriteter. När den ekonomiska nationalismen började göra sig allt mer gällande under mellankrigstiden ingrep staten i minoritetsfolkens kooperativa verksamhet. Tyska kooperativ i Polen kunde tvingas att införliva polska kooperativ (vilket ibland rubbade den etniska sammansättningen och maktbalansen); ukrainska kooperativ kunde förbjudas

9. Keely Stauter Halsted, "The Moral community and peasant nationalism in nineteenth century Poland", i Judith Pallot (red), *Transforming peasants. Society, state and the peasantry, 1861–1930*, Basingstoke 1998, s 76, 79; John-Paul Himka, *Galician villagers and the Ukrainian national movement in the nineteenth century*, Basingstoke 1988, s 180.

10. Keely Stauter Halsted, *The Nation in the village. The genesis of peasant national identity in Austrian Poland, 1848–1914*, Ithaca & London 2004 (2001), s 185, 192; Himka 1988, s 81 ff, 182f.

11. Stauter Halsted 2004; Himka 1988. Stauter Halsted blickade helt klart tillbaka på Himkas upplägg i sin forskning. Böckerna kompletterar varandra på bra sätt, då Galiziens två största befolkningsgrupper täcks av dem.

12. Himka 1988, s 160–172.

att verka utanför de tre län som hade ukrainsk befolkningsmajoritet 1934. Enligt den polske forskaren Mirosław Sycz var det senare ett uttalat sätt att motarbeta vad man från myndigheternas sida uppfattade som spridning av den ukrainska nationalismen. Ukrainska kooperativ utanför dessa län uppmanades att ansluta sig till polska kooperativa paraplyorganisationer.¹³

Kooperationen, som använts som medel i kampen mot den mångnationella staten, fick därmed olika roller. De ukrainska kooperativen blev medel för nationella strävanden, medan de polska kooperativen hade en nära relation till statsmakten. Detta illustrerar dikotomis problem på ett annat sätt än det nordiska exemplet. Genom kooperativen avancerade många ekonomiskt, socialt och politiskt och kom att inta ett slags elitposition. En enkel dikotomi som kategoriserar aktörerna "uppifrån" eller "nedifrån" kan då vara problematisk att använda.

Bonden som social och ekonomisk kategori

Dessa empiriska studier av Kooperationen i Östersjöområdet bidrar till att problematisera relationerna inom agrarsamhället både socialt och etniskt. De teoretiska arbetena om agrarsamhället har inte förändrats lika mycket. Teodor Shanin var verksam redan på 1960-talet och hans senaste bok på engelska, *Defining peasants*, markerar kontinuiteten genom att innehålla texter från hela hans aktiva tid. Det teoretiska perspektivet är genomgående detsamma, men de teman han behandlar omfattar till exempel perestrojkan i Ryssland och behovet av förändringar i den ryska jordbrukspolitiken. Shanin står fast vid uppfattningen om bonden som representant för den tredje positionen mellan kapitalism och socialism och han ser fortfarande jordbruket som ett specifikt socialt och ekonomiskt system. Sådana samhällen som varken lyder kapitalistiska lagar fullt ut eller är planekonomiskt styrda är enligt honom inte något marginellt eller övergående. Tvärtom är det sådana villkor som en majoritet av världens befolkning lever under. Bondebegreppet, hävdar Shanin, är fullt användbart både i större marknadsekonomier och i kommunistiska samhällen.¹⁴ I en svit essäer om Karl Kautsky, Lenin och Chayanov diskuterar han den tidiga 1900-talsdebatt som inledningsvis nämns och han kritiserar snarare den sovjetiska tolkningen av Marx än klasskampstanken i sig.¹⁵

13. Mirosław Sycz, *Spółdzielczość ukraińska w Galicji w okresie II wojny światowej*, Warszawa 1997, s 39f.

14. Theodore Shanin, *Defining Peasants. Essays concerning rural societies, expolary economies, and learning from them in the contemporary world*, Cambridge & Oxford 1990, s 75.

15. Shanin 1990, kap 16, t ex s 279, samt kap 17 och 19, där en genomgång av Chayanov avslutar boken.

I ett mer egenartat än tidstypiskt debattinlägg går Tom Brass till angrepp på hela den inriktning som Shanin står för och som han kallar nypopulistisk.¹⁶ Brass presenterar sig själv som en icke ångerfull (*non-repentant*) marxist, som fått betala priset för detta genom uteslutning ur akademien. Han menar att den ortodoxa marxistiska analysen är korrekt utan att med ett ord beröra allt vi faktiskt vet om konsekvenserna av kollektiviseringen i Sovjetunionen och Östeuropa och de liknande följderna som vi kan ana i Kina och Vietnam.¹⁷ Till motståndarna, bonde-essentialisterna, räknar han allt från nazister till de nya sociala rörelserna i Indien och Latinamerika. Han tar upp kopplingen mellan bönderna och 1800-talets nationalism (dock utan att skilja på de undertryckta folkens emancipatoriska nationalism och statsledningarnas disciplinerande nationalism).¹⁸ Vidare pekar han på bonderörelsernas politiska engagemang mot Sovjetunionen under mellankrigstiden, det vill säga då tvångskollektiviseringarna pågick.¹⁹

Brass för sin analys framåt i tiden och slutar i en argt diskussion av de senaste 25 årens sociala rörelser, som han menar är bakåt- snarare än framåt-blickande. Gandhi avfärdas som populist, men framför allt attackerar han sociologen James C Scott, vars böcker om moralisk ekonomi och fredligt motstånd varit mycket inflytelserika.²⁰ De gamla och nya bonderörelsernas passiva motstånd går, enligt Brass, enbart ut på att försvara förkapitalistiska produktionsförhållanden, inte till att se framåt, mot socialismen. De som skriver om böndernas folkliga motstånd ersätter den ekonomiska analysen med den kulturella, ersätter kollektivet med fragmenterade individer. Detta gäller inte minst den nya folkliga radikalismen i Asien och Latinamerika.²¹

James C Scotts teorier diskuteras också i Central- och Östeuropa. En huvudfråga har då varit om det finns någon särskild moralisk-kulturell dimension i bondesamhället som hotas av kapitalismen, eller om bönder helt enkelt kan analyseras som rationella marknadsaktörer utan särskilda kännetecken. I Judith Pallots antologi *Transforming peasants. Society, state and the peasantry 1861–1930* diskuteras Scotts teorier i flera inlägg. Keely Stauter-Halstead studerar polska bönder och menar att dessa inte kan betraktas som lurade av

16. Tom Brass, *Peasants, populism and postmodernism*, London 2000, t ex s 81.

17. Brass 2000, s 15.

18. Brass 2000, s 22ff.

19. Brass 2000, s 15ff.

20. James C Scott, *The Moral economy of the peasant. Rebellion and subsistence in South-East Asia*, New Haven 1976; dens, *Weapons of the weak. Everyday forms of peasant resistance*, New Haven 1985.

21. Brass 2000, s 153–158.

nationalistiska eliter. Tvärtom använde de eliterna och deras kamp för egna syften, nämligen att åstadkomma förbättringar på landsbygden.²² James Hughes finner att kampanjen mot kulakerna på landsbygden i Sibirien åren 1929–1932 vädjade till faktiska motsättningar inom landsbygdsbefolkningen och att bönderna också i detta fall kan analyseras som rationella aktörer i egna syften. Men i detta fall ledde egenintresset till ett resultat som inte var önskvärt: kollektiviseringen av allas egendom.²³

Man skulle av denna genomgång försiktigt kunna dra slutsatsen att bonde-teoretikerna, som gick segrande ur den senaste större agrardebatten, nu ifrågasätts ur andra synvinklar. För att inte bli alltför vidlyftiga har vi i den här översikten inte berört den litteratur som ifrågasatt bondebegreppet i ett genusperspektiv, men den tillför andra väsentliga iakttagelser. Den kooperativa rörelsen, som fått stå för jämlikhet och initiativ nedifrån, utsätts för kritisk granskning i både sociala och etniska perspektiv. Det skymtar också fram att den nordiska Kooperationen inte kan tas för given som jämställd och demokratisk. Kanske hade godsägarna och andra traditionella eliter större påverkan i de nordiska länderna än i de nya staterna i Öst- och Central-europa. Kooperativen i sin tur framstår inte enbart som främjare av böndernas ekonomiska intressen, utan också som plantskolor för nya eliter. Bilden av bonden håller så sakta på att dekonstrueras och kompliceras.

22. Stauter Halsted, i Pallot (red) 1998, s 85.

23. James Hughes, "Re-evaluating Stalin's peasant policy", i Pallot (red) 1998, s 248f.